

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Безлюдної Ірини Вікторівни
«Особливості повсякденного життя дітей-сиріт УРСР
(друга половина 1940-х – перша половина 1950-х рр.)»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена зростаючим значенням проблеми дитячого сирітства, яка у контексті сучасних подій, зокрема російського вторгнення в Україну, набула особливої гостроти.

Окрім того, соціальна історія, особливо історія дитинства, вивчення становища різних соціальних груп населення в Українській РСР у післявоєнний та інші періоди залишається у вітчизняній історичній науці важливим напрямом досліджень. Становище дітей-сиріт, безпритульних дітей, заходи відповідних органів влади щодо подолання проблем таких дітей, надання їм допомоги потребують комплексного аналізу та використання нових архівних джерел.

Досліджуваний період в історії України характеризується значними соціальними, політичними та економічними змінами, які суттєво вплинули на всі аспекти життя, включаючи умови існування найуразливіших груп населення – дітей-сиріт. Повсякденне життя цієї категорії дітей, їх адаптація до нових умов, особливості виховання та навчання у державних установах потребують глибокого наукового аналізу для розуміння впливу цих факторів на їх подальшу долю.

Повсякденне життя дітей-сиріт відображає функціонування соціальних систем та інституцій, таких як приймальники-розподільники, дитячі будинки та інші заклади опіки. Вивчення цих систем допомагає оцінити ефективність, гуманність, а також наслідки радянської політики щодо дітей, які втратили батьків. Крім того, аналіз повсякденного життя цієї вразливої групи дозволяє

краще зрозуміти механізми державної політики, соціальних практик та культурних контекстів того часу.

Розуміння історичного досвіду дітей-сиріт є важливим для сучасних дослідників, соціальних працівників та політиків. Це дозволяє виявити історичні помилки та успіхи, що може бути використано для покращення сучасної системи опіки над дітьми-сиротами в Україні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість наукових положень та висновків дослідження І.Безлюдної забезпечено залученням широкого масиву наукової літератури та різноманітних джерел. Дослідження включало аналіз різноманітних аспектів повсякденного життя дітей-сиріт, безпритульних та бездоглядних, які перебували на вулицях, у дитячих закладах та на різних видах патронату протягом досліджуваного періоду. Використання різноманітних джерел дозволило забезпечити дослідження об'єктивною базою даних та глибоким аналізом, що дало змогу досягти науково обґрунтованих висновків.

Варто відмітити, що дисертаційна робота доповнена значною кількістю фотододатків (с. 213-229), що допомагають візуалізувати результати дослідження дисертантки.

Наукова новизна положень і висновків, сформульованих у дисертації.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що І. Безлюдна всебічно проаналізувала весь шлях безпритульних дітей під опікою держави, починаючи від моменту їх затримання і перебування у тимчасових державних установах до виходу з дитячих будинків або патронату та подальшого влаштування у самостійному житті. У роботі детально висвітлені окремі аспекти повсякденного життя вихованців дитячих будинків, зокрема навчання у школі і майстернях, праця на присадибних ділянках та у

дитбудинку, медичне забезпечення, а також протиправні дії з боку персоналу різних рангів – від комірників та кухарів до вихователів та директорів. Крім того, дисертація містить численні описи сюжетів з життя дітей-сиріт та людей, які їх оточували, що надає дослідженню особливої глибини та емоційної насиченості.

У дисертаційному дослідженні проаналізовано велику кількість архівних джерел окремих фондів шести архівів України. Важливого значення розкриттю окремих пунктів роботи додають використані дисертанткою матеріали періодичних видань та спогади.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

У сучасних умовах російського вторгнення і безперервних воєнних дій на території України, результати даного дослідження набувають особливої актуальності. По-перше, вони можуть бути адаптовані для надання допомоги сучасним воєнним дітям-сиротам, зокрема для розробки проєктів щодо покращення умов їх утримання, а також процесів усиновлення або взяття під опіку/піклування. Рекомендації, що випливають із цього дослідження, можуть стати основою для створення більш ефективних соціальних програм, спрямованих на підтримку дітей, які втратили батьків через воєнні дії. Крім того, це дослідження може стати цінним джерелом для написання підручників з історії України, а також з історії дитинства, що дозволить учням та студентам краще розуміти складні соціальні та історичні процеси, пов'язані з дитинством в умовах воєнних конфліктів. Вивчення історичного досвіду може сприяти більш глибокому усвідомленню сучасних викликів і розробці адекватних стратегій для їх подолання.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях.

За тематикою дисертаційного дослідження І.Безлюдна опублікувала дев'ять наукових статей у фахових виданнях України. Додатково

результати дослідження дисертантки представлені у трьох виступах на конференціях і круглих столах. Тематичний та аналітичний контекст публікацій відображає достатній рівень представлення результатів та їх апробації науковій спільноті.

Оцінка змісту та оформлення дисертації.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи (11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (230 позицій) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 229 с., з них основного тексту – 185 сторінок.

Структура дисертації ретельно продумана та відповідає окресленому предмету та завданням дослідження. У вступі авторкою чітко визначено об'єкт, предмет, хронологічні і територіальні межі, мету і завдання дисертаційного дослідження.

У першому розділі дисертації «Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження» подано історіографічний огляд досліджуваної теми, аналіз джерельної бази та теоретико-методологічні засади дослідження.

Подана історіографія проблеми охоплює роботи радянських науковців, опубліковані впродовж 1943–1990 рр., а також праці сучасних українських та зарубіжних дослідників, що з'явилися після розпаду СРСР і до сьогодні. Аналіз наявного історіографічного доробку показує, що, незважаючи на певний інтерес науковців до окремих аспектів життя дітей-сиріт, наразі бракує комплексного дослідження, яке б всебічно висвітлювало повсякденне життя цих дітей як у різних формах влаштування, так і в період їхнього самостійного життя.

Необхідно відмітити, що дисертантка здійснила ґрунтовний та критичний аналіз праць радянського періоду, охарактеризувала здобутки сучасної історіографії проблеми дослідження.

Джерельна база складається з широкого масиву архівних документів і матеріалів центральних та регіональних архівів воєнного та повоєнного періодів. Включені документи радянських законодавчих і виконавчих органів влади, центральних та регіональних представництв комсомольської організації, а також фотоматеріали. Крім того, дисертантка використала матеріали опублікованих джерел, зокрема нормативно-правові акти, періодичні видання та спогади.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження авторка визначила принципи об'єктивності, історизму та всебічності. Серед загальнонаукових методів дослідження були використані аналіз і синтез, індукція та дедукція, герменевтичний, статистичний методи та метод кількісного аналізу. Серед спеціально історичних методів застосовувалися історико-генетичний, порівняльно-історичний, історико-типологічний, ретроспективний та історико-біографічний методи. Крім того, були залучені методи візуальних досліджень, такі як фотографічний і іконографічний.

У другому розділі «Безпритульні діти в умовах життя на вулиці» проаналізовано причини дитячих безпритульності і сирітства. Встановлено, що, окрім війни та окупації території України, існували й інші не менш вагомні чинники, які впливали на ситуацію з дитячою безпритульністю. Зокрема, це був голод 1946–1947 років, що спричинив масове голодування та смертність серед населення, а також призвів до збільшення кількості дітей-сиріт. Повоєнні репресії, спрямовані проти окремих верств населення, також значно погіршили становище дітей, залишаючи їх без батьківської опіки. Частими були втечі дітей з домівок і місць влаштування через важкі умови життя або жорстоке поводження.

Окрім цього, було детально досліджено явище дитячої злочинності, яка стала однією з найгостріших соціальних проблем повоєнного періоду. Діти, залишені без нагляду та належного догляду, часто вдавалися до кримінальних дій як способу виживання. І.Безлюдна зазначає, що хоча в переважній більшості злочини залишались дрібними, в досліджуваний період

зустрічалися непоодинокі випадки скоєння малолітніми важких злочинів з метою пограбування.

Також у цьому розділі проаналізовано заходи, вжиті владою для покращення ситуації з масовою дитячою безпритульністю та бездоглядністю, зокрема, створення Республіканської комісії допомоги дітям та організації регулярних масових рейдів для виявлення безпритульних дітей.

Третій розділ «Умови перебування дітей-сиріт у дитячих будинках» присвячено перебуванню дітей-сиріт у дитячих будинках, проаналізовано кадровий склад цих дитячих закладів, методи «виховання» і протиправні дії працівників дитячих будинків. Авторка встановила, що матеріальне забезпечення вихованців дитячих будинків було вкрай недостатнім і не могло задовольнити навіть мінімальні потреби дітей. Через недостатнє фінансування, вихованці часто відчували нестачу необхідних речей, таких як одяг, взуття та харчування. Щодо персоналу, низький рівень оплати праці ускладнював укомплектування дитячих будинків кваліфікованими працівниками. Це призводило до того, що багато дитячих будинків залишалися без фахівців, здатних забезпечити належний догляд і виховання дітей. Крім того, протягом всього досліджуваного періоду в дитячих будинках спостерігалася висока плинність кадрів, що ще більше ускладнювало ситуацію. Постійна зміна персоналу негативно впливала на стабільність і якість виховного процесу, що в свою чергу позначалося на розвитку та благополуччі дітей-сиріт.

У четвертому розділі «Патронат та подальше влаштування безбаченків у самостійному житті» досліджено умови перебування дітей у колективних (колгоспних) і в індивідуальних (сімейних) патронатах. Крім того, проаналізовано процес подальшого влаштування підлітків, які перебували під опікою держави, на самостійне життя у «зовнішньому» світі.

Дисертантка наголошує, що патронатна форма влаштування, хоч і посприяла розвантаженню дитячих будинків у перші повоєнні роки, втім виявилася не найкращою ідеєю для влаштування і виховання дітей-сиріт

через специфічні проблеми, властиві кожному з видів патронату. Так, у колгоспному патронаті діти часто залишалися без нагляду та мінімального обслуговування. Для їхнього проживання надавалися сирі, брудні гуртожитки, часто без опалення та необхідних меблів. Через неналежне забезпечення одягом та взуттям діти не мали можливості відвідувати школу. Крім того, щомісячні державні виплати, які надходили із затримками, часто залишалися у розпорядженні колгоспного керівництва, яке використовувало їх на власний розсуд. Щодо сімейного патронату, то сиріт зазвичай брали родини з мінімальним прибутком, керуючись бажанням отримувати державні щомісячні дотації на утримання дитини. Діти, які потрапляли під патронат у сільській місцевості, часто використовувалися в господарстві як додаткова (а іноді й основна) робоча сила.

Також у розділі досліджено подальше влаштування підлітків, якими опікувалася держава, на навчання або роботу. Втім, слушно наголошує авторка, незважаючи на тотальну повоєнну відбудову, яка потребувала значних людських ресурсів, відповідні міністерства і відомства УРСР зголошувались працевлаштовувати лише вкрай обмежену кількість підлітків-сиріт.

Загальні висновки дослідження відповідають поставленим завданням, ретельно розглядають ключові аспекти, враховуючи різноманітні фактори, що впливають на тему. Їх логічність та виваженість підкреслюються не лише в контексті власних результатів, а й у контексті відомих наукових даних та попередніх досліджень. Ці висновки є результатом детального аналізу та об'єктивного висвітлення отриманих даних, що робить їх особливо цінними для подальшого розвитку дискусії та внесення вкладу у відповідну галузь досліджень.

Дисертація оформлена відповідно до чинних вимог та характеризується якісним науковим апаратом з достатньою кількістю посилань на використані літературу та джерела.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

1. Було б корисно детальніше висвітлити нормативно-правову базу, яка стосується означеної теми дослідження. Це дозволило б глибше проаналізувати, чи були законодавчі ініціативи адекватними і дієвими, а також які прогалини та недоліки існували у правовому регулюванні цього питання.

2. Було б доречно у додатках подати детальні статистичні матеріали щодо кількості дитячих будинків і вихованців в них, можливо, з розбивкою по областях. Зокрема, статистичні дані могли б включати інформацію про кількість дитячих будинків, їхню місткість, кількість дітей, які перебували в цих закладах. Також корисним було б включити дані про демографічні характеристики вихованців, такі як вік, стать, тривалість перебування в дитячих будинках. Ці матеріали могли б сприяти більш глибокому розумінню ефективності державної політики щодо дитячої безпритульності та інституційного догляду в різних регіонах УРСР.

3. Можна було більш широко використати праці зарубіжних істориків з означеної теми дослідження. Залучення більшої кількості зарубіжних наукових джерел дозволило б значно розширити аналітичний горизонт дослідження та забезпечити більш комплексний підхід до вивчення досліджуваної проблеми. Праці іноземних істориків часто містять порівняльний аналіз, який може допомогти зрозуміти, як аналогічні соціальні проблеми вирішувалися в інших країнах у схожі історичні періоди.

4. У пункті 3 розділу 3 варто було б більше звернути увагу на дозвілля вихованців дитячих будинків УРСР.

Загальний висновок та оцінка дисертації.

Викладені зауваження та побажання не зменшують загальну високу оцінку та позитивне враження від здійсненого І.Безлюдною дисертаційного дослідження.

Дисертаційна робота на тему «Особливості повсякденного життя дітей-сиріт УРСР (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х рр.)» відповідає галузі знань 03 «Гуманітарні науки», спеціальності 032 «Історія та археологія» та вимогам, що передбачені наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» (зі змінами), постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а її авторка – Безлюдна Ірина Вікторівна, заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

Кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Ігор ВЛАСЮК

4 червня 2024 р.

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:
Начальник відділу кадрів Житомирського
державного університету
імені Івана ФРАНКА

Лисенко